

МРНТИ 14.29.29
УДК 376.37

¹Рымханова А.Р., ғылыми жетекші, PhD
^{2,3} Адильмагамбетова Б.М., Амангереева Г.А.

7М01902-Арнайы педагогика білім бағдарламасының 1-курс магистранттары,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе, Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу дағдыларын дамыту ерекшеліктері, ойын әрекетінің ЗПР бар балалардағы қарым-қатынас дағдыларын дамытуға әсері қарастырылады. Қарым-қатынас дағдыларын дамыту проблемасы ЗПР бар балаларда ерекше өзектілікке ие болады, өйткені қарым-қатынасқа түсу, ауызша сөйлеуді қабылдау және өңдеу дағдылары кеш дамиды, әлеуметтік бейімделудің жеткіліксіздігімен байланысты проблемалар туындайтын өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл проблема әсіресе бастауыш мектепте интеллектуалды кемістігі бар балаларды оқыту кезеңінде, қарым-қатынас оқу іс-әрекетінің негізіне айналған кезде өткір болып табылады.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, ойын, психикалық дамудың кешігуі, сөйлеу дағдылары, сөйлеуді дамыту.

¹Рымханова А.Р., научный руководитель, PhD
^{2,3} Адильмагамбетова Б.М., Амангереева Г.А.

^{2,3} магистранты 1 курса по специальности 7М01902-Специальная педагогика
Актюбинского регионального университета им.К.Жубанова
Актобе, Казахстан

РАЗВИТИЕ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЧЕРЕЗ ИГРУ

Аннотация

В данной статье рассмотрены особенности развития речевых навыков у детей дошкольного возраста с задержкой психического развития, влияние игровой деятельности на развитие навыков общения у детей с ЗПР. Особую актуальность проблема развития навыков общения приобретает у детей с с ЗПР, так как навык вступления в коммуникацию, приема и переработки обращенной устной речи развивается с опозданием, имеет свои особенности, в связи с которыми возникают проблемы, связанные с недостаточностью социальной адаптации. Особенно остро эта проблема встает в период обучения детей с интеллектуальной недостаточностью в младшей школе, когда общение становится основой учебной деятельности.

Ключевые слова: коммуникация, игра, задержка психического развития, речевые навыки, развитие речи.

¹Rymkhanova A.R., scientific supervisor, PhD

^{2,3} Adilmagambetova B.M., Amangereeva G.A.

^{2,3} 1 year master's student in the specialty 7M01902-special pedagogy

Aktobe Regional University im.K. Zhubanova

Aktobe, Kazakhstan

SPEECH DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION THROUGH PLAY

Abstract

This article discusses the features of the development of speech skills in children with mental retardation, the influence of play activities on the development of communication skills in children with mental retardation. Of particular relevance is the problem of developing communication skills in children with SPR, since the skill of entering into communication, receiving and processing converted oral speech develops late, has its own characteristics, in connection with which problems arise related to the lack of social adaptation. This problem is especially acute during the period of teaching children with intellectual disabilities in primary school, when communication becomes the basis of educational activities.

Key words: communication, play, mental retardation, speech skills, speech development.

Психикалық дамуындағы жеңіл ауытқулардың жартысынан көбін зерттеушілер мен психологтар "психикалық дамуының тежелуі" деп санайды. Психикалық дамудың кідірісінің себептері М.С. Певзнер Т. А. Власова, В. И. Лубовский, Л.И. Переслени, З. И. Калмыкова және т. б. еңбектерінде көрінеді [1].

Психикалық дамуының тежелуі (ары қарай ПДТ) – бұл психиканың тұтастай немесе оның жеке функцияларының дамуындағы уақытша артта қалу синдромы, мектепке барған кезде жиі анықталатын және жалпы білім, шектеулі идеялар, ойлаудың жетілмегендігі, зияткерлік бағыттың төмендігі, ойын мүдделерінің таралуы, интеллектуалды белсенділіктің тез артуы [2]. Балаларда ПДТ ұғымы психологиялық және педагогикалық болып табылады. Ол баланың зиятының белсенділігінің дамуында артта қалушылық бар дейді. Термин "кешіктіру" уақытша (психикалық даму деңгейі мен жас арасындағы сәйкессіздік) және сонымен бірге көптеген жағдайларда уақытша сипатқа ие, бұл патологиясы бар балалар оларды тәрбиелеу мен оқыту үшін жеткілікті жағдайларға тап болғанға қарағанда жасына қарай сәтті жеңіледі [3].

ПДТ пайда болуының негізгі себебі–баланың миының әлсіз (минималды) органикалық зақымдануы немесе туа біткен немесе құрсақішілік, босану кезінде, сондай-ақ оның өмірінің ерте кезеңдерінде. Психикалық дамуының тежелуі әлсіреген орталық жүйке жүйесі, инфекциялар, созылмалы соматикалық жағдайлар, интоксикация, ми жарақаттары, эндокриндік жүйенің бұзылуы нәтижесінде пайда болады. ПДТ синдромының пайда болуында конституционалды факторлар, генетикалық шыққан жүйке жүйесінің органикалық жеткіліксіздігі және ұзақ мерзімді қолайсыз білім беру жағдайлары маңызды рөл атқарады. Қолайсыз әлеуметтік факторлар дамудың артта қалуын күшейтеді, бірақ ПДТ-ның жалғыз немесе негізгі себебін білдірмейді [4].

ПДТ балалардың зиятының белсенділігінің ерекшеліктерін зерттеу олардың ауызша-логикалық ойлауды қажет ететін тапсырмаларды орындау өте қиын екенін көрсетті. Көрнекі тиімді ойлау әлдеқайда аз дәрежеде бұзылады. Көрнекі ойлау ең көп зардап шегеді. Олардың визуалды-бейнелі ойлауы бейнелер мен идеялардың жеткіліксіз қозғалғыштығымен сипатталады. Әдетте, ПДТ балаларға жақын жағдайларға байланысты ауызша тұжырымдалған міндеттерді олар өте жоғары деңгейде шешеді. Қарапайым тапсырмалар, тіпті көрнекі материалға негізделген, бірақ баланың өмірлік тәжірибесінде жоқ, үлкен қиындықтар туғызады [5].

Психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінің де бірқатар ерекшеліктері бар. Сонымен, олардың сөздік қоры белсенді, айтарлықтай тарылған, ұғымдар жеткілікті дәл емес. Бірқатар грамматикалық категориялар сөйлеуінде мүлдем болмайды.

Түзету психологиясы мен педагогикасында ПДТ балалардың сөйлеу қабілетінің проблемасына деген қызығушылықтың артуы қалыпты даму жағдайында қарым-қатынас дағдыларының процесі ақау құрылымына байланысты сапалы өзіндік ерекшелікке ие болатындығына байланысты. Осы бағыттағы зерттеулердің басым бөлігі зерде бұзылыстары бар адамдардың сөйлеу қабілетінің проблемаларымен байланысты деп атап өтті И.Л. Баскакова, Ж. Демор, И.В. Цукерман, П.М. Залюбовский, Д. М. Маллаев, Л.И. Солнцева [6].

ПДТ оқушыларының сөйлеу қабілетінің мәселесіне арналған ең үлкен зерттеулер В.Г. Петрованың жұмысы болып табылады, ол кіші жастағы балалардың ПДТ қабылдауы мен түсінуінің бірқатар ерекшеліктерін анықтады.

Барлық зерттеушілер балалар құрдастарымен, әсіресе бір жыныстағы адамдармен, таңдаулы қарым-қатынас жасауды жөн көретінін айтады, бірақ уақыт өте келе олардың ойындары қысқа болады, сонымен қатар ойын серіктесінің өзгеруі оларға тән.

Қазіргі уақытта балалардың әлеуметтік бейімсіздігін жеңудің жетекші түзету стратегиясы когнитивті-коммуникативтік тәсіл болып табылады (О.Е. Грибова, С. А. Игнатъева Р. И. Лалаева, Е. Л. Черкасова, Г. В. Чиркина, А. В. Ястребова және т. б.). Оның мәнмәтінінде коммуникативтік қарым-қатынас дағдыларының әлеуметтік маңызды жағдайларында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру маңызды міндет болып табылады.

Атап айтқанда, Е. Л. Черкасованың еңбектерінде ПДТ бар оқушылардың сөйлеу коммуникациясын қалыптастырудың үш кезеңі сипатталған.

- тілдік білім мен алғашқы коммуникативтік дағдыларды қамтитын коммуникативтік ядроны қалыптастыру;
- коммуникативтік қарым-қатынас дағдыларының жаңа құралдарын меңгеру, алынған білімді коммуникативтік қарым-қатынас дағдыларының жаңа жағдайларында қолдану арқылы коммуникативтік өзегін кеңейту;
- бұрын алған білім, білік және дағдыларды жүйелеу және оларды одан әрі жетілдіру.

Интеллектуалды бұзылыс қайтымсыз құбылыс ретінде қарастырылса да, бұл оны түзету мүмкін емес дегенді білдірмейді. В.И. Лубовский, Ж.И. Намазбаева дұрыс ұйымдастырылған педагогикалық ықпал кезінде ақыл-ойы бұзылған балалардың дамуындағы оң динамиканы атап өтті. Алайда, жеке тақырыптар бойынша әңгімелесу кезінде мектеп жасына дейінгі балалар өздерін ыңғайсыз сезінеді, көбінесе бұл әңгімені ересек адаммен тоқтатуды жөн көреді. Көбінесе бала ересек адамға назар аудару, ересек адамның оны қалай тыңдайтынын және байқайтынын тексеру ниетімен жүгінеді. **Құрдастарымен қарым-қатынас дағдыларын дамыту бірнеше кезеңнен тұрады:**

- 2-4 жаста құрдастар эмоционалды серіктес ретінде әрекет етеді—балалардың еліктеуі мен эмоционалды инфекциясына негізделген практикалық өзара әрекеттесу. Негізгі коммуникативті қажеттілік—бұл балалардың параллель әрекеттерінде көрінетін құрдастарының қатысуы.

- 4-6 жаста құрдастарымен ситуациялық—іскерлік ынтымақтастық қажет. Ынтымақтастық, күрделіліктен айырмашылығы, Ойын рөлдері мен функцияларын бөлуді, яғни серіктестің әрекеттері мен өзара әрекеттесуін ескеруді қамтиды. Қарым – қатынастың мазмұны бірлескен іс-әрекетке айналады (негізінен ойын). Сол кезеңде құрдастарын құрметтеу және тану қажеттілігі туындайды.

- 6-7 жаста құрдастарымен қарым-қатынас институционалды емес ерекшеліктерге ие болады: ол сыртқы жағдайға байланысты ғана емес, сонымен қатар балалар арасындағы сайлау қатынастарының нәтижесінде де қалыптасады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын дамытудың ұқсас жас және мазмұнды заңдылықтары анықталды және Л.И. Переслени. Ойын барысында 2 жастан 5 жасқа дейінгі балалардың әлеуметтік қарым-қатынасын зерттей отырып, ол мінез-құлықтың 6 түрін және сәйкесінше мектеп жасына дейінгі балалардың 6 ойын түрін анықтады.

Мінез-құлық типтері:

- *ойын емес мінез-құлық: оқушы ойынға қатыспайды, бірақ оның қызығушылығын тудыратын нәрсемен айналысады, ол тез өтеді;*
- *бақылау ойыны: мектеп жасына дейінгі бала басқа балалардың ойынына қарайды, оларға сұрақтар қоя алады, бір нәрсе кеңес береді, бірақ өзі сирек ойнайды;*
- *жалғыз ойын: оқушы ойынды ойыншықтармен жалғыз жүргізеді, басқа балалармен сирек әңгіме бастайды;*
- *қызықты параллель ойын: бала жалғыз ойнайды, бірақ басқа балалармен бірге ойнайды;*
- *басқа байланысты ойын: бала ұқсас ойынмен айналысатын құрдастарымен сөйлеседі, бірақ бәрі өз қалауына әрекет етеді (әдетте бірлескен ойын емес, тек ойыншықтармен алмасу);*
- *бірлескен ойын: білім алушылар бір топқа бірігеді, жалпы мақсат пен нәтиже алу.*

ПДТ балалардағы қарым-қатынас дағдыларының деңгейі олардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастарына қарағанда дамудың төменгі деңгейінде деп қорытынды жасауға болады. Психикалық дамуы тежелген оқушылар өте төмен орташа көрсеткіштерге қарамастан, қарым-қатынасқа деген қажеттіліктің төмендігін көрсетеді, сөйлеу әрекетін дамытудың прогрессивті сипаты төменгі формадан жоғарыға дейін сақталады. Психикалық дамуы тежелген балалардың бір-бірімен қарым-қатынас дағдылары олардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастарының қарым-қатынасынан бірқатар ерекшеліктерге ие. Психикалық дамуы тежелген балалардағы құрдастарымен қарым-қатынас эпизодтық сипатқа ие. Көптеген балалар жалғыз ойнағанды жөн көреді. Балалар бірге ойнаған жағдайда, олардың әрекеттері көбінесе келісілмеген және стихиялы болады. Психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың сюжеттік-рөлдік ойынын бірлескен іс-әрекеттен гөрі жалғыз ойын деп атауға болады. Ойын барысында қарым-қатынас сирек жағдайларда байқалады.

Сонымен ПДТ балалар басқалармен қарым-қатынас кезінде барлық санаттардың құралдарын пайдаланбайды, тек игере алғандарды пайдаланады. Олар үшін ең қол жетімді форма-танымдық емес, онда танымдық сөйлеу қабілеті ойынмен тығыз байланысты.

Тіпті бір-бірімен жағдаяттық ойындарда олар сөздерді жеткіліксіз пайдаланады, әңгіме айтылуымен жекелеген сөздерді білмейді. Олардың жауаптары қысқа және біртұтас, көбінесе ауызша жауапты бастың түйінімен немесе басқа экспрессивті қимылмен алмастырады. Ересектермен қарым-қатынаста балалар, ең алдымен, қарым-қатынастың жеткіліксіз дамыған бастамасына, әсіресе бейтаныс адамдармен байланысқа байланысты қиындықтарға тап болады. Олар сондай-ақ ерекше жағдайда сөйлеу қабілетінің тоқтатуға әкелуі мүмкін қорқыныш пен қорқынышқа кедергі келтіреді. Әлеуметтік-тұрмыстық білімнің фрагментациясы мен жетілмегендігі, коммуникативті қарым-қатынас дағдыларының аз тәжірибесі және жеке көріністердің өзіндік ерекшелігі ересектермен және құрдастарымен коммуникативтік қарым-қатынастың іскерлік дағдыларының дамуына кедергі келтіреді.

Жақын арадағы даму аймағын ескеру маңызды. Л. С. Выготский былай деді: "Жақын арадағы даму аймағы баланың өздігінен орындай алмайтындығымен анықталады, бірақ ересек адамның көмегімен тапсырманы орындайды. Өзекті даму аймағы осы өмірлік кезеңдегі баланың танымдық саласының жай-күйін, баланың өз бетінше орындай алатындығын көрсетеді".

ПДТ балалар сөйлеу қабілетін үйренеді және жетілдіреді, өз қалауларын құрбан етуге және мінез-құлқын түзете отырып, ортақ мүдделер мен ережелерге бағынуға үйренеді. Ойын барысында балалар мінез-құлық нормаларын үйренеді [7].

Ойын-адамдардың ең көне кәсіптерінің бірі. Адамдар әрқашан қуанышпен ойнайды. Ойында олар жаңа әлеуметтік рөлдерді игереді, өзін-өзі жүзеге асырады, жаңа әлеуметтік тәжірибе алады. Ойынның эмоционалды түсіне байланысты ондағы барлық процестер белсенді жүреді, ал тәжірибе жақсы сіңеді.

Ойын іс-әрекетінің дамуын тежейтін маңызды себептердің бірі-бұл ми қыртысының интегративті белсенділігінің дамымауы, бұл статикалық функцияларды, сөйлеуді, ересектермен эмоционалды және іскерлік қарым-қатынасты игерудің артта қалуына әкеледі. Индикативті және объективті іс-әрекеттің кірісі [8]. Сондай-ақ ойын іс-әрекетін дамытудағы артта қалушылыққа білім алушылардың дамуы үшін талап етілетін педагогикалық және тәрбиелік жағдайлардың болмауы әсер етеді. Психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балаларда жаңа эмоционалды әсерлердің қажетті мөлшерін ала алмайтындықтан, олар тек тар шеңбердегі адамдар, заттар мен құбылыстар туралы түсінік алады, мұндай балалардың белсенділігі шектеулі монотонды жағдайларда жүреді. Мұндай балаларды бар органикалық ақауларға қоршаған әлемнің тозған, кейде бұрмаланған бейнесі қолданылады.

Қорытындылай келе зерттеуіміздің мақсаты психикалық дамуы тежелген балалардың ойын әрекеті арқылы сөйлеу қабілетін дамыту ерекшеліктерін зерттеу болып табылды. Психикалық дамуы тежелген балалардың сөйлеу қабілетін дамытудың теориялық аспектілері талданды.

Осылайша, психикалық дамуының тежелуі баланың бүкіл психикалық саласына әсер етеді және негізінен жүйелік ақау болып табылады. Сондықтан оқыту мен тәрбиелеу процесі жүйелі көзқарас тұрғысынан құрылуы керек. Жоғары психикалық функцияларды қалыптастыру үшін толыққанды базалық кешенді қалыптастыру және оларды қалыптастыру үшін қажетті арнайы психологиялық-педагогикалық жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

ПДТ кезінде бұзушылықтар полиморфты сипатқа ие, олардың психологиялық құрылымы күрделі екенін есте ұстаған жөн. Зақымданулардың ауырлығы және психикалық функциялардың қалыптаспау дәрежесі әр түрлі болуы мүмкін, сақталған және қалыптаспаған функциялардың әртүрлі комбинациясы болуы мүмкін, бұл мектепке дейінгі жастағы ПДТ көріністерінің әртүрлілігімен анықталады. Егер қалыпты дамып келе жатқан бала білім жүйесін игерсе және ол ересек адамдармен күнделікті қарым-қатынаста дамудың жаңа кезеңдеріне көтеріледі (сонымен бірге өзін-өзі дамыту тетіктері белсенді жұмыс істейді), онда ПДТ-мен әр қадам олардың өзара әрекеттесуі мен өзара әсерін ескере отырып, әр психикалық функцияның мақсатты қалыптасуы жағдайында ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Осылайша, психикалық дамуының желеу тұжырымдамасы өте күрделі және симптомдар мен көріністерге толы, дамудың бұзылуының тұжырымдамасы мен құбылысы. Психикалық дамуының тежелуі баланың психикалық дамуының қалыпты қарқынының бұзылуы немесе баяулауы. Бұл термин даму бұзылыстарының жалпы және клиникалық гетерогенді тобына қатысты қолданылады.

ПДТ балалар тобы барлық гетерогенділігі үшін оларды белгілі бір санатқа бөлуге мүмкіндік беретін эмоционалды-сауық саласы мен танымдық іс-әрекеттің жалпы ерекшеліктеріне ие. ПДТ себептері өте алуан түрлі және олардың комбинациясы психологиялық және педагогикалық ерекшеліктердің көрінуінің ерекше белгілерін тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 2001.*
2. *Лебединская, К.С. Задержка психического развития у детей [Текст] / К.С. Лебединская // Причины аномалий развития у детей. – М.: Изд-во АПН СССР, 1984*

3. Смирнова Е.О. Особенности навыков коммуникативного общения с дошкольниками: Учебное пособие. – М.: МГТБУ, 2007
4. Намазбаева Ж.И. Развитие личности учащихся вспомогательной школы: Автореф. дис. докт. психол. наук. – М., 1986.
5. Шипицына Л.М. Обучение общению умственно отсталого ребенка – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2009.
6. Шипицына, Л.М., Заширинская О.В., Воронова Л.П., Нилова Т.А. Азбука навыков коммуникативного общения: Развитие личности ребенка, навыков навыков коммуникативного общения со взрослыми и сверстниками. (Для детей от 3 до 6 лет.). / Л.М. Шипицына, О. В. Заширинская – М.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2010.
7. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников: Кн. для учителя. – М.: БУК-МАСТЕР, 2012.
8. Черкасова Е.Л. Выявление и преодоление вербально-коммуникативных нарушений у младших школьников с недоразвитием речи // Коммуникативно-речевая деятельность детей с отклонениями в развитии: диагностика и коррекция / под ред. Г.В. Чиркиной

МРНТИ 14.29.2 УДК 376.1

¹Мовкебаева З.А., п.ғ.д., доцент

²Книсарина М.М., PhD, доцент

^{3,4,5}Габитқызы Г.Т., Жеңісқызы А., Кәрімова А.А.

^{3,4,5}7M01902-Арнайы педагогика білім бағдарламасының 1-курс магистранттары,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе, Қазақстан

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтену ерекшеліктері анықталған. Әлеуметтену процесі әртүрлі даму проблемалары бар балалар үшін қиын. Мұнда бұл балаларды тәуелсіз өмірге және жұмысқа дайындау мәселесі, яғни оларды қоршаған қоғамға, қарапайым балалар қауымдастығына біріктіру, бұған оқыту мен тәрбиелеу процесінде психологиялық-педагогикалық қолдауға байланысты арнайы шаралар қол жеткізуге болады.

Түйін сөздер: әлеуметтену, ерекше білім беру қажеттіліктері, мүмкіндігі шектеулі балалар.

¹Мовкебаева З.А., д.п.н., доцент

²Книсарина М.М., PhD, доцент

^{3,4,5}Габитқызы Г.Т., Женисқызы А., Каримова А.А.

^{3,4,5} магистранты 1 курса по специальности 7M01902-Специальная педагогика
Актюбинского регионального университета им.К.Жубанова
Актобе, Қазақстан

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Аннотация

В статье определены особенности социализации детей с ограниченными возможностями. Процесс социализации сложен для детей с различными проблемами развития. Здесь на первый план выдвигается проблема подготовки этих детей к самостоятельной жизни и работе, т.е. интеграция их в окружающий социум, в сообщество обычных детей, что может